

bolj trdnimi postojankami osvobojenega ozemlja na Slovenskem Primorskem, ob čemer se je tudi v tej največji borbi za slovenski narodni obstanek znova pokazala stara borbenost tolminskih puntarjev.

OPOMBE

1. Gl. B. Grafenauer, Boj za staro pravdo, 1944, posebej za tolminske upore str. 117—118, 122—123, 129 in tam nav. literatura. — 2. O vlogi deželnih stanov: S. Vilfan, Deželni ročini kot viri naše ustavne zgodovine, GMS 25—26, 1944/45, str. 65—84 z literaturo; o avstrijski finančni politiki: F. Mensi, Österreichische Finanzgeschichte v. Mischler-Ulbrich, Österr. Staatswörterbuch, 2. izd., 1905 (in sep.). — 3. F. Mensi, n. d., sep. str. 22—23. — 4. J. Sorn, Donesek h kmečkim uporom v letih 1705 in 1713, ZČ 4, 1950, str. 171—177. — 5. S. Rutar, Zgodovina Tolminskega, 1882, str. 113—115; J. Sorn, ZČ 4, 1950, str. 177 do 178. — 6. Najobsežnejša obdelava je ostala doslej pri S. Rutarju, Zgodovina Tolminskega, 1882, str. 115—119; vendar je več stvari popravil že I. Pregelj v »Tolmincih«, prvič DS 1915/1916, sedaj Izbrani spisi 9. zv., 1954, kjer na več mestih navaja vire; gl. tudi J. Sorn, ZČ 4, 1950, str. 179—182. Moj prikaz, ki je večinoma povsem nov, se opira na vire iz Dunajskega državnega arhiva, ser. Österr. Akten, Görz, Gradisca, Friaul, Bauernaufstand 1713; v nadaljnem navajam le fascikle. Prepis aktov je preskrbel tov. Ivan Kreft in jih podaril 1949 Inštitutu za zgodovino pri SAZU. Dasi kažejo ti viri upor v mnogočem v povsem novi luči, vendar njegova podoba še ne more veljati za

dokončno v vsakem pogledu, ker bi bilo potrebno pregledati še goriški in graški arhiv; prvi je bil že preiskan, vendar bi bilo z novimi viri treba vzporediti one, ki sta jih rabila Rutar in Pregelj, medtem ko graški arhiv v tem pogledu sploh še ni bil preiskan; dunajski akti pa dokazujejo, da so šla vsa poročila na Dunaj preko Gradeca. — 7. S. Rutar, n. d., str. 112—113. — 8. Fasc. 20, fol. 351—352. — 9. K temu gl. S. Rutar, n. d. — 10. S. Rutar, n. d. — 11. Fasc. 23. — 12. S. Rutar, n. d.; Pregelj, str. 278. — 13. I. Pregelj, str. 276; fasc. 21, fol. 420—425. — 14. Fasc. 17, fol. 7—8; omemba napada na mitnico v Kanalu v aktu z dne 2. V. kot *novoga* — fasc. 17, fol. 123—126 — kaže, da ni opravičeno Rutarjevo datiranje v konec marca. — 15. Fasc. 17, fol. 123—126. — 16. Fasc. 17, fol. 130—131; I. Pregelj, str. 296. — 17. Fasc. 22, fol. 268—296. — 18. Fasc. 17, fol. 101. — 19. Fasc. 17, fol. 143—148 in 157—159. — 20. Poročilo z dne 17. VI. 1713. — 21. Fasc. 23, fol. 47—54. — 22. Fasc. 23. — 23. Fasc. 17, fol. 145—148. — 24. Fasc. 22, fol. 252. — 25. Fasc. 22, fol. 252. — 26. Fasc. 22, fol. 349—351. — 27. Fasc. 17, fol. 123—126. — 28. Fasc. 17, fol. 150—151. — 29. I. Pregelj, str. 310—311; glede datuma glej fasc. 22, fol. 349—351; glede števila čet J. Sorn, ZČ 4, 1950, str. 181 (o Hrvatih je nastala v spisih kranjskih deželnih stanov št. 400 pač zaradi ločenega povratka 400 Karlovčanov). — 30. Fasc. 23, fol. 47—54. — 31. S. Rutar, n. d. — 32. I. Pregelj, str. 341—342, a z mesec dni premaknjenimi datumi; S. Rutar, n. d. — 33. Fasc. 20, fol. 278 do 281. — 34. Fasc. 20, fol. 503—505. — 35. Dun. arhiv 1713. — 36. Fasc. 21, fol. 420—425. — 37. Dun. arhiv 1713. — 38. Fasc. 21, fol. 423—425. — 39. S. Rutar, n. d.; I. Pregelj, str. 368—375. — 40. Dun. arhiv 1717, fasc. 12/4. — 41. Dun. arhiv 1717, fasc. 12/4. — 42. S. Rutar, n. d., str. 121; B. Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, ZČ 2—3, 1948—49, str. 50.

KAKO JE NASTAL SOŠKI ODRED

IVO JUVANČIČ

V arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani je ohranjen razmeroma debel fascikel z naslovom: »Loški-Soški odred 1942/43«. V njem so zbrani najstarejši dokumenti o partizanskih bojih in uporih primorskega ljudstva proti fašistični oblasti. Niso ohranjeni vsi, ali vendar v zadostni meri, da nam lahko podajo jasno sliko o položaju leta 1942 v Sloveniji in v Slovenskem Primorju, v dobi, ki je za sile osi pomenila višek moči, saj je Mussolini čakal pri El-Alameinu, da vkoraka s svojimi »zmagovitimi« četami v Egipt, Hitler pa pričakoval vsak trenutek padec Stalingrada, da potem požene svoje armade čez Kavkaz preko Male Azije. Evropa je bila na tleh; oboroženi upor je zajemal edino Jugoslavijo. Tu je divjala tretja sovražna ofenziva, ki je hotela zlomiti odpor partizanskih sil.

Prav ko je bila ofenziva v Sloveniji, ki se je začela 16. julija 1942 in se nato valila preko vse slovenske zemlje, avgusta meseca na višku, takrat ko so Italijani v Kočevskem Rogu obkolili partizanske enote z Glavnim poveljstvom, CK KPS in z Izvršnim odborom OF, zaznamuje Slovenska Primorska dva značilna dogodka, ki vsak zase in v medsebojni zvezi povesta, da je bilo slovensko

partizanstvo neuničljivo: ustanovitev prvega primorskega partizanskega bataljona »Simona Gregorčiča« na Vitovljah 10. avgusta 1942 in kmalu zatem — 27. avgusta — ustanovitev Soškega odreda.

Če hočemo biti prav natančni, moramo reči, da je na ta dan — 27. avgusta — že izšla naredba št. 1 odreda samega, ki omenja ustanovitev po naredbi Glavnega poveljstva; te same pa ne poznamo. Izdal jo je najbrž namestnik komandanta Aleš Bebler, idrijski rojak, ki je takrat s komisarjem Silvom Moščanom vodil operacije izven italijanskega obroča na Notranjskem, v Dolomitih, kjer so partizanske enote tolkle v hrbet sovražne ofenzive.

Iz konspirativnih razlogov je novo ustanovljeni odred vse do prestopa jugoslovansko-italijanske meje nosil ime Loški odred, ker se je gibal onstran Snežnika, v Loški dolini med Cerknico in Prezidom in imel stike s hrvaškimi enotami (sodeloval je v bojih zlasti z bataljonom »V. Gortan«).

Iz naredbe št. 1 izvemo, da je komandant odreda tržaški rojak M. Bračič, namestnik komisarja pa naj bi bil Saša Lemut, komandant primorskega bataljona »S. Gregorčiča«, za katerega smrt pa Glavno poveljstvo še ni

izvedelo, saj je padel v zasedi pri Krombergu že 17. avgusta. Odred je štel dva bataljona po tri čete; prvemu sta poveljevala Slavko in Levc, ki je pozneje padel na Krasu kot komandant Kraškega bataljona, drugemu pa Cene Bavec in Boris. Tretji bataljon, ki naj bi prišel v sestav odreda, je bil Gregorčičev bataljon, ki ga pa naredba imenuje Tolminski, znamenje, da Bračič ni imel zadostnih poročil s Primorske.

To nam potrdi tudi dopis odreda, ki ga je Bračič poslal bataljonu 27. avg., v katerem ga ponovno imenuje Tolminski. V dopisu zahteva, naj se mu pošlje številčno stanje bataljona, in poziva Lemuta, naj se takoj javi v štabu odreda. Četi bataljona (Vipavska in Tolminska) pa naj pripravita dovolj hrane, da se nato lahko izvrši premik odreda na Primorsko. Istočasno je Bračič poslal štabu Gregorčičevega bataljona puškomitraljez.

Po tem pismu je Bračič moral dobiti neko sporočilo o Gregorčičevem bataljonu, ki pa nam ni ohranjeno; mogoče je bilo samo ustno. Le tako si razložimo njegovo naredbo št. 8 od 3. septembra 1942, s katero kot nadrejeni komandant ukazuje reorganizacijo primorskih partizanskih čet in bataljonov. Zvedel je za obstoj Gregorčičevega bataljona, pravzaprav za njegovo ime in za čete, ki so ga sestavljale, za Pivško in Tolminsko četo in za komandni kader. Beseda reorganizacija je najbrž samo deloma na mestu, kolikor se je namreč z naredbo št. 8 Pivška četa vključila v sestav Gregorčičevega bataljona, kateremu do tedaj ni pripadala. Ta prva primorska četa se je po boju na Nanosu v aprilu 1942 preimenovala v Brkinsko četo, odšla na ozemlje Snežnika, kjer je večinoma logorovala in vršila svoje akcije, našla stik z bataljonom M. Židanška na Notranjskem in postala sestavni del tega bataljona. In še eno reorganizacijo lahko omenimo kot dokazano, in sicer to, da se iz Tolminske čete s to naredbo osnuje bataljon s komandantom Maksom in komisarjem Emilom, ki naj bi šele prišla iz odreda, istočasno pa bi na Tolminsko prišel tudi prvi bataljon odreda iz Loške doline. S tem v zvezi se

odreja tudi področje obeh bataljonov; meja naj bi bila črta Solkan—Čepovan—Bukov vrh—Črni vrh do stare meje. Južno od te črte naj bi bilo področje Gregorčičevega, severno pa Tolminskega bataljona.

Kar naredba št. 8 odreja glede imenovanja štaba Gregorčičevega bataljona, njegovih čet in poveljnikov, se ne ujema s stanjem, kot nam ga daje pismo štaba Gregorčičevega bataljona z dne 17. septembra 1942 in ga je štab odreda prejel 26. septembra. Ni verjetno, da bi Bračič s svojo naredbo št. 8 hotel izvršiti kakšna preimenovanja, zato je edino mogoče, da so v tej naredbi podana tista imenovanja, kot so veljala konec avgusta in v začetku septembra in jih je izvedel on. Zato so tudi za nas zanimiva. V bataljonski štab imenuje komandanta Rudija — M. Greifa, komisarja pa Vidkota; prav ta izpade v pismu štaba Gregorčičevega bataljona z dne 17. septembra 1942. Mogoče pa je, da je po smrti Saše Lemuta in ob spremembi, ki je v poveljstvu tedaj nastala, nekaj časa bil res komisar Vidko. 17. septembra se kot komisar imenuje Igor-Miro Špacapan.

Tudi glede čet Gregorčičevega bataljona najdemo v naredbi št. 8 že pri samih četah, ki jih omenja, to spremembo, da se poleg spodnje in gornje vipavske čete omenja tudi Trnovska četa, o kateri ni več govora v pismu štaba bataljona.

Na to naredbo št. 8 in na naredbo št. 1 in spremni dopis z dne 27. avgusta je štab Gregorčičevega bataljona odgovoril 17. septembra, istočasno s pismom Pavleta-T. Brejca, člana Pokrajinskega komiteta KPS za Primorsko. Komandantu Bračiču je ta dva odgovora prinesla 26. septembra patrolja s Primorske. Takoj isti dan je pisal Glavnemu poveljstvu, kateremu je v prepisu poslal obe pismi. Iz tega pisma je razvidno, da se je odločil, da gre sam s patroljo na Primorsko; odšel je najbrž takoj isti dan, dasi v nekem drugem, poznejšem poročilu na Glavno poveljstvo (št. 4/1 8. oktobra 1942) pravi, da je šel že 25. septembra, kar pa ni mogoče, saj je prepis pisma z dne 26. septembra še lastnoročno podpisal in shranil v arhivu. Z njim sta najbrž odšla tudi novo imenovana komandant in komisar Tolminskega bataljona Maks in Emil, ki sta prispela v taborišče Tolminske čete in od tam poslala štabu odreda svoje prvo poročilo 18. oktobra. Bataljon še ni bil formiran; v taborišču sta našla le 39 mož, močnejša patrolja 20 mož pa je bila nekje na Bovškem; iz tega in drugih poročil se zdi, da

Grupa Soškega odreda na pohodu

je hotela celo preko Predila v Rabelj. Tega pa ni izvršila, ker teren ni bil politično še zadosti pripravljen.

Nas tu zanima poročilo Gregorčičevega bataljona in poročilo Pavleta-Toma Brejca. Iz obeh zveni veliko veselje in zadovoljstvo ob ustanovitvi Soškega odreda; štab Gregorčičevega bataljona se še posebno zahvaljuje za poslani puškomitraljez. Brani ime bataljona »S. Gregorčič«, češ da je bataljon to ime sprejel sporazumno s PK KPS in z Glavnim poveljstvom; ime pesnika, ki ga pozna vsak Slovenec, ljubi pa ga še zlasti vsak Goričan, je privlačna sila za partizanstvo in hudo orožje proti belim prav zato, ker je bil duhoven. Bataljonski štab poroča nato o stanju moštva in o oborožitvi. Prvo vipavsko četo sta vodila Iztok in Stric, drugo Slavko in Tiger, Tolminsko Peter in Mitja, Kraško pa narodni heroj Stjenka in Slovenko. Narodni heroj Vojko-Janko Premrl je bil že namestnik komandanta Rudija-M. Greifa. Bataljon je štel 140 mož, imel pa le 85 pušk, 4 mitraljeze in eno brzostrelko. Imel je še 80 avstrijskih defenzivnih bomb, ki »smo jih sami napolnili z eksplozivom«, kot pravi poročilo. Preživeli tovariši povedo, da je bil Stjenka tisti, ki jih je izdeloval; neeksplozirano strelivo iz prve svetovne vojne, ki je še ležalo v zemlji po Krasu, je bila partizanska zaloga.

Pismo Pavleta-T. Brejca poudarja, da je kot član PK KPS dobil zagotovilo, da se na Primorskem »ne bo nič zgodilo brez predhodnega zaslišanja merodajne politične oblasti«. To poudarja prav zato, ker je položaj Primorske svojstven zaradi dolge italijanske okupacije, kjer je treba »masovno širino OF čuvati nad vse, ker je ljudstvo tu prežeto s sovraštvom do okupatorja drugače kot tam preko«. Pismo obsega po daljšem uvodu kar 15 točk; podpisala sta ga tudi komandant in komisar Gregorčičevega bataljona. Znak odkrite in ponižne samokritike, da se tako izrazim, je točka 5, v kateri je rečeno, da je poveljstvo bataljona za dani položaj prešibko; zaradi mobilizacije letnika 1923, ki so ga takrat italijanske oblasti vpoklicale, je bil dotok v partizane velik, pomanjkanje orožja pa tudi veliko. Vse to je zahtevalo od bataljonskega vodstva, da stalno in ponovno napada sovražnika, da si tako pripori potrebno orožje.

*

Kaj pa je medtem delal Loški odred, njegova dva bataljona v Loški dolini, ko je

Narodna heroja M. Bračič in I. Turšič-Iztok

čakal, da gre na pot čez mejo? Poročila odreda Glavnemu poveljstvu o njegovih bojih so precej izčrpna in obširna.

V noči od 3. na 4. september je odred napadel belogardistične in italijanske posadke v Loški dolini. V ta namen je zaprosil za pomoč tudi hrvaške enote (katere, poročilo ne pove). Obljubili so pomoč 80 mož, ki so jo pa nato iz neznanih vzrokov odvedali. Odred je akcijo kljub temu izvršil.

Ena četa — 25 mož — je napadla Stari trg. Napad se je, kot je razvidno tudi iz italijanskega poročila, ki ga bomo omenili, le deloma posrečil. Četa je vdrla v trg, a postojanke same ni mogla uničiti; padel pa je izdajalski belogardistični kaplan F. Kramarič. Poročilo odreda pravi, da so imeli Italijani 10 mrtvih. Sam vdor in odhod čete se je izvršil med petjem partizanskih pesmi. Lastnih izgub četa ni imela, bili so le trije ranjeni.

Ostale čete so istočasno napadle belogardiste v vaseh Dane, Viševk, Pudob in v Podložu. V Podložu pa napad ni uspel. Ob tem času je z odredom odšlo več družin terenskih delavcev in družin partizanov, vsega okoli 50 ljudi, ki so se umaknili na hrvaško osvobojeno ozemlje, najbrž onstran Prezida. Iz poznejšega poročila (št. 7 od 16. septembra 1942) zveemo, da se je po tej loški akciji pred maščevanjem belogardistov in Italijanov umaknilo iz loške doline še 150 oseb v gozdove in prišlo v hrvaško taborišče blizu vasi Sokoli, kjer je za njihovo varstvo bil razmeščen del bataljona M. Zidanška. Niso bili samo borci, ki so zapuščali domača ognjišča. Pred sovražnikovim besom so morali v gozdove tudi otroci in žene.

O napadu na Stari trg nam je dosedaj znan samo odgovor poveljnika XI. armadnega zbora generala Robottija poveljstvu skupine G. a. f. (Guardia alla frontiera — graničarji), ki mu je poslala poročilo o napadu. V tem odgovoru Robotti pripominja, »da bi posadka Starega trga morala bolj živo reagirati, upoštevajoč njene sile, saj je napadalcev bilo okoli sto (mogoče tudi manj...),

„obkoljenih“ pa je bilo mogoče še enkrat več. Morali bi kljub noči izpasti in preiti v napad«. Tako Robotti. In mož je imel prav. Saj je res napadalec bilo manj kot sto — samo 25. In vendar se junaški italijanski graničarji niso upali ganiti. (Ital. poročilo v ital. arhiva v MNO, fasc. 25c/1 : Op 02/8447, 3. septembra 1942).

10. septembra je prišlo do boja nad Babno polico (poročilo št. 7, 16. septembra 1942 in naredba št. 4, 11. septembra 1942). Dan prej se je odred vrnil iz Parga, kjer se je skupaj s hrvaškim bataljonom V. Gortana boril z Italijani. Prvi bataljon odreda je dobil ukaz, naj gre v zasedo nad vas Vrh, ker so Italijani z belčki prihajali na Babno polico pobirat poljske pridelke. Ob pol sedmih zjutraj je prišlo do spopada; Italijani so zasedo izvohal; uro nato je posegel v boj še drugi bataljon. Boj je trajal do desete ure, odred je izgubil mitraljezca Janka, mitraljez pa je bil rešen; teže ranjen je bil komandant I. bataljona Slavec, ki je, kot izvemo iz naslednjih sporočil, ostal za boj nesposoben. Glavno poveljstvo je hrabremu in neustrašenemu borcu dovolilo, da gre na Gorenjsko; v bolnici je imel pri sebi ženo in desetmesečnega otroka. Toliko naša poročila o tem boju.

Ohranjeno pa imamo v italijanskem arhivu (fasc. 25c/1 Podgora—Babino polje 10. septembra 1942) tudi italijansko poročilo in vredno je, da ga podamo vsaj na kratko, da spoznamo, kako širokoustni so bili tudi v tem primeru italijanski poveljniki. Poročilo pravi, da je bil bataljon G. a. f. 1/XXI. sektorja s Cerknice pod poveljstvom majorja Giannangelija, ki je izvedel to hajko na partizane in istočasno tudi na poljske pridelke v coni Babne police.

Pred glavno kolono dveh stotnij strelcev, 1 motor. odd., 1 odd. minometov 81 in petdesetorice belogardistov, je šla 20 min. prej predhodnica, ki je štela eno stotnijo črnih srajc bataljona »M« in en vod art. 161 bat. 17. polka; če vse to seštejemo, dobimo blizu 500 mož proti 120, kolikor je ves partizanski odred takrat štel. Predhodnica je po ital. poročilu imela nalogo, da zasede višine okoli Babne police in sicer kote: 770, 757, 891 in 896, da zavaruje glavnino, ki bi čistila gozd med kotami in dosegla Babno polje. Predhodnica bi se morala vkopati, belogardisti pa bi morali s civilisti pobirati poljske pridelke, ko bi glavnina prodirala proti Babnemu polju in Prezidu.

Tak je bil načrt. Kako je potekla izvedba, nam poročilo pripoveduje v nadaljnjem. Predhodnica se je okoli šeste ure približala

koti 770, da jo zasede, ko so jo napadli uporniki, utrjeni v starih jugoslovanskih mejnih utrdbah. Medtem ko je predhodnica doživela prve izgube, je italijanska glavnina pričela obkoljevati partizane z vzhoda; vendar se je predhodnici posrečilo, da je ob podpori minometov pregnala »sovražnika« proti koti 757. Tu je čakala italijanska glavnina. Partizani so se morali pred silo umikati proti koti 891 »skozi gozd, s seboj so odnesli številne mrtve in ranjene«, kot pravi dobresedno ital. poročilo. Boj pa še ni bil končan. S kote 896, ki so jo zasedli belogardisti, so ti frontalno napadli koto 891, medtem ko je druga stotnija napadla s severa, s Tolstega vrha, desno partizansko krilo. Pomagal je še minomet in »uporniki« so se umaknili proti hrvaški meji.

V poročilu sledi nato slavospev poveljniku, majorju: »pieno di capacità, dinamismo, audacia, rendimento«; o vojaki, ki so se pohvalno izkazali, pravi, da bo še poročal. Po zagotovilu, da naslednji dan to je 12. septembra, izvede novo čistko proti upornikom v smeri Prezida, ki se je bo udeležila še ena enota, četa črnih srajc 8. bat. »M«, slede izgube: podporočnik Dulio Fr. 161. baterije in artilerist Lovat Vito 311. baterije, mrtva. Od šestih teže ranjenih — vmes je en belogardist — je, kot pravi s črnim pripisano pripomba, eden že umrl; lahko ranjene so Italijani imeli 4. Partizani pa da so imeli 11 mrtvih in 20 ranjenih.

Poročilo ne rabi pripomb. Njegova napih-njenost izstopa preveč jasno, odbijajoče; da so izgube odreda, enega mrtvega in enega ranjenega, pomnožili kar z 11 oziroma z 20, ni nič čudnega za tistega, ki pozna italijansko poročanje. Čudno je le, da niso poročali o partizanskih silah; ob podobnih napadih jih navajajo najmanj 1000.

23. septembra je enota odreda minirala še progo pri Rakeku. Odred se je po tej akciji posvetil kmetovanju, kot pravi neko poročilo; začel je namreč tudi zbirati poljske pridelke na opuščenih njivah in jih shranjevati; do 15. oktobra je imel spravljenih 355 mernikov krompirja, 200 kg fižola in 60 kg suhega sadja (poročilo 15. oktobra 1942). Le dve oboroženi akciji imamo še omenjeni: Kozaršče in Grahovo.

Kozaršče so obkolili 16. septembra, vendar se je dvajsetorici belogardistov posrečil pobeg; štiri zajete so razorožili in spustili, ker je šlo za zapeljance. Samo eden je padel, ker se je uprl z orožjem. V isti noči so enote Notranjskega odreda napadle belogardistično postojanko Begunje, na katero je odred

že tudi računal (poročilo št. 15, 26. septembra 1942), a so ga tako prehiteli.

Načrt, da bi razorožili nekaj belogardistov v Grahovem, se ni posrečil. Bilo je 8. oktobra. Tja je šel le en vod 18 mož, ki je temeljito opravil drugo delo: Italijanom je zažgal vojaške barake. Poročilo odreda Glav. pov. od 15. oktobra niti ne omenja, da je zgorela tudi bivša graničarska obmejna stražnica, od katere so ostali le zidovi, kot pravi italijansko vojaško poročilo (01/12669 S, 10. oktobra 1942). Škoda je bila velika, saj je samo spalnica za vojake merila nad 50, kovačnica nad 14, kuhinja pa 12 metrov.

Poleg borb in kmetovanja, ki je bilo nujno, saj je bilo na vsak način potrebno, da se pospravijo poljski pridelki, da ne pridejo v roke sovražnika, odred ni zanemarjal političnega in kulturno-vzgojnega dela. Izvršil se je partijski tečaj in tečaj za politkomisarje. Na splošnih političnih sestankih so ob dnevnih političnih in vojnih dogodkih pretresali tudi nacionalno vprašanje, ki je bilo važno za problematiko primorske zemlje; govorili so o partizanskem gledališču (poročila Glavnemu poveljstvu 5. oktobra, 15. oktobra 1942). Sestanki so bili vsak dan. Poleg teh so imeli še bataljonski in četni poveljniki deset sestankov in 15 ur vojaških vaj od 1. do 15. oktobra. Tako se je odred pripravljal, da prestopi staro italijansko-jugoslovansko mejo.

Zanimiva so odredna poročila o položaju v Loški dolini. Demoralizacija vaških belih straž je pod vplivom odredove propagande napredovala toliko, da so mnogi vračali Italijanom orožje, drugi iskali stike z našimi borci in jih preskrbovali s hrano. »Ljudje so premagali strah, ki so ga jim vcepili belogardistični kolovodje pred partizani po tretji sovražni ofenzivi, ki je požigala, plenila in pobijala nedolžne prebivalce, druge odvajala v taborišča smrti. Kmetje, ki so ob sovražni ofenzivi raznesli nekatera partizanska skladišča, so sami od sebe začeli vračati pšenico in drugo« (poročila kot zgoraj).

Po odhodu komandanta Bračiča na Primorsko je odred vodil namestnik komandanta Levč. Kdaj je Bračič prišel v stik s štabom Gregorčičevega bataljona, ni mogoče ugotoviti. Iz ustnih virov iz povojne dobe vemo, da se je sestal tudi s članom Pokrajinskega komiteja, s Pavletom-T. Brejcem in narodnim herojem Veluščkom, ki je v tej dobi delal za OF na Primorskem. Če upoštevamo, da je imel Bračič zelo nagel tempo dela (poročila piše takoj po izvršenih akcijah, včasih že isti dan), moremo reči, da je

prišel na Primorsko 2. ali 3. oktobra, ker je že 4. oktobra izdal svojo prvo okrožnico, ki že nosi naslov »Soški odred«. Do tedaj so vse njegove naredbe in poročila imela naslov »Loški odred«. Tu nas zanimajo predvsem podatki o Soškem odredu in njegovem prihodu v Slovensko Primorsko.

Iz dopisa, ki ga je 5. oktobra 1942 poslal Tolminskemu bataljonu (Štab S O 3/1), izvemo, da so pri Tolminski četi bili tovariši, ki so v noči od 30. na 31. avgust zbežali iz taborišča v Gonarsu. V tem dopisu Bračič ostro nastopi proti klepetavosti in zahteva večjo konspiracijo. Zanimivo je tu njegovo navodilo glede javk. Ker so javke v dolini pri raznih osebah že vsem znane, zahteva odslej, da se v gozdu ali na poljubnem kraju vkoplje v zemljo škatla, v kateri se pusti navedba, kje je najti četo ali kurirja; na isti način naj se dogovore tudi ure in dnevi za sestanke kurirjev.

Ko je vse to uredil, je 8. oktobra 1942 poslal poročilo Glavnemu poveljstvu (št. 4/1), kjer podaja svoje vtise in sodbo o položaju, prosi zlasti za kadre, ki jih primanjkuje, za literaturo, ki je ni v zadostni meri, obenem pa že sporoča, da ima v načrtu izdajanje »Primorskega partizana« samo, če bo prišel do materiala. List je začel res izhajati, a pod naslovom »Soški partizan in zaščitnik«, glasilo Soškega odreda; v arhivu Muzeja NO je ohranjena le 3. št. iz februarja 1943. Zanimivo bi bilo izvedeti, če ima kdo 1. in 2. št. in vse druge. Ob koncu svojega poročila podaja Glavnemu poveljstvu še pregled akcij primorskih čet od junija 1942 dalje.

Isti dan, 8. oktobra (št. 5/1), je dal ukaz za prehod čez mejo prvemu bataljonu v Loški dolini. Bataljonu naj se pridruži tudi štab odreda s komisarjem. Bataljon naj pride brez konj, vsak partizan naj v vrečki nese 3–4 kg suhe hrane, drugače pa le najpotrebnejše.

V Bračičevi odsotnosti se je v odredu nekaj spremenilo, tako da se je prehod izvršil drugače, kot je komandant Bračič ukazal. Že 1. oktobra 1942 je Glavno poveljstvo, namestnik komandanta Primož, ukazal, da se mora iz odreda izločiti 25–30 mož za terensko delo in za zveze, ki bi morale teči v tri smeri: do hrvaškega II. odreda, do Notranjskega odreda in do Soškega odreda.

Ko so 15. oktobra, torej po sedmih dneh, prispeli kurirji z Bračičevim ukazom za odhod 1. bataljona, so na sestanku štabov obeh bataljonov (sporočilo 16. oktobra 1942 Glav. pov.) sporazumno odločili, da gre od

vsega odreda na Primorsko le 85 mož z 9 puškomitraljezi (eden ostane četi za zveze), ki se priključijo Ronkovemu bataljonu Notranjskega odreda; s temi možmi pa gresta tudi oba bataljonska štaba.

Tu moramo napraviti še eno pripombo. Poročilo 5. oktobra Glavnemu poveljstvu govori, da v odredu vlada neko nerazpoloženje za prehod čez mejo. Iz poznejših poročil izvemo, da je temu bil vzrok ponesrečeni poskus prehoda Primorskega bataljona konec julija, ko je 1. avgusta 1942 padel v Mrzli jami pri Jureščah komandant tega bataljona Smeli-Stane Kovač. Vzgojno delo je to nerazpoloženje kmalu odstranilo, saj so od odreda, če izvzamemo četo za zveze, bili pripravljene vsi tovariši za odhod.

Priprave za pot so zahtevale nekaj dni. 19. oktobra imamo prvo poročilo pod naslovom »Soški odred, Notranjskemu odredu: Odpotujemo.« Konspiracija ni imela več pomena. Gregorju, politkomisarju 2. bataljona Notranjskega odreda, je bil predan spisec moštva, ki je ostalo; poleg čete za zveze (karavle, kurirji) je ostala tudi bolnica. Vendar je že tu pripomba, da bo zdravnik Peter sledil odredu na Primorsko.

20. oktobra 1942 je Soški odred prekoračil mejo brez posebnih težav. Italijani ga niso ovirali, dasi je takrat še divjala tretja ofenziva in so še veljale odredbe generala Ferrera, poveljnika XXIII. armadnega zbora v Trstu, o strogi zaporji meje, ki so jo čuvali oddelki G. a. f., in o zapornem pasu, kjer je vršila čistke divizija Novara. Iz spominov, napisanih po vojni, izvemo, da je primorsko ljudstvo borce odreda povsod navdušeno sprejemalo.

Dopis štaba Soškega odreda dne 28. oktobra 1942 (št. 7) nam daje zaključno sliko. Odred je prišel na določeno mesto 24. oktobra, štel pa je le 70 mož z 8 puškomitraljezi; v zadnjem trenutku jih je nekaj iz nam neznanega vzroka ostalo še onstran meje. Naredba št. 14, ki pa ni ohranjena v arhivu odreda, je dala končno razporeditev odreda. Vendar pa iz dopisa Glavnemu poveljstvu vzemo vsaj najvažnejše podatke. Ustanovili so tri bataljone in ne samo dva, kot je v začetku nameraval Bračič. Gregorčičev bataljon je štel približno 100 mož z 80 puškami in 4 puškomitraljezi; Tolminski 100 mož s 75 puškami in 6 puškomitraljezi, Kraški pa 80 mož s 55 puškami in 3 puškomitraljezi.

Iz te razporeditve spoznamo, da je Gregorčičev bataljon oddal nekaj svojega moštva Tolminskemu in najbrž tudi Kraškemu bataljonu. Novodošli tovariši so odšli prav

tako v ta dva bataljona, kar je razvidno zlasti iz poveljniškega kadra, ki nam je znan iz poznejših dopisov.

Področja med bataljoni, ki jih je naredba št. 14 najbrž jasno začrtala, nam niso natančno znana; pač pa izhaja iz naslednjih dopisov štaba odreda, da so Brda onstran Soče spadala v področje Tolminskega bataljona, dokler se ni iz čet tega in iz čet Gregorčičevega bataljona v decembru 1942 osnoval četrti bataljon odreda, Briški.

Štab odreda je v začetku stal pred dvema najnujnejšima nalogama. Prva je bila mobilizacija, ki jo je narekoval tudi okupator sam s svojimi vpoklici pod orožje. Mnogi mladi fantje niso hoteli v italijansko armado, druge je bilo treba šele pridobiti, kar glede na razpoloženje ljudstva ni bilo težko. Že v omenjenem prvem poročilu Glavnemu poveljstvu govori Bračič, da se čete množe, da je ugoden teren za mobilizacijo zlasti Vipavska dolina in Tolminska. S to nalogo je bila povezana druga: pridobivanje orožja. Lovske in stare avstrijske puške so vso zimo 1942/43 zelo številne, pa najsi so imele še to veliko slabost, da je bila nabava streliva zanje težka. Zato so čete morale v napade, da si pribore novo orožje.

Ne smemo pa prezreti še tretje težke naloge, organizacijske. Komandant se je te dobro zavedal. Že 30. oktobra je izšla naredba št. 15, ki govori o knjigi dela, o operacijskem in blagajniškem dnevniku. To ni bila partizanska birokracija, temveč nujnost reda in discipline, o kateri nam govori tudi naslednja odredba št. 16, ki v prvi točki govori o tedenskem zboru čet, na katerem je treba razpravljati o vseh četnih vprašanjih, o akcijah, o delu. Raporte zaukazuje naredba vsak dan. Govori pa tudi o premeščanju, o opremi in orožju, o hrani, o dopustih in odhajanju domov, a tudi o cenzuri pisem, ki jih borci pošiljajo domačim.

Jugoslovansko partizanstvo, ki ni imelo za svojim hrbtom nobene redne jugoslovanske armade — ta se je razsula v nič, kolikor ni šla v službo okupatorjev — je preraščalo v redno vojsko, v brigade in divizije. To preraščanje se je vršilo pri vseh slovenskih odredih in prav arhiv Soškega odreda je v tem vprašanju zanimiv dokument, ki nam govori, kako na primorski zemlji, kjer se gibljejo po vseh mestih, trgih in naseljih tisoči in tisoči vojakov italijanske armade, armade imperialističnega okupatorja, nastaja po hribih in gozdovih naša nova armada. Po šestih mesecih sta se iz Soškega odreda rodili prvi primorski brigadi, ki sta že osnovni enoti redne vojske.